

УДК 811.161.3
**ДА ПЫТАННЯ АБ ЛЁСЕ АРЫГІНАЛА “ЛІСТОЎ” АРШАНСКАГА
СТАРАСТЫ Ф. С. КМІТЫ-ЧАРНАБЫЛЬСКАГА**

Руклянскі Дзмітрый Аляксандравіч
аспірант кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства
ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова”
(г. Магілёў, Беларусь)
ruklyanskij@bk.ru

Дадзены артыкул прысвечаны вывучэнню “Лістоў” выдатнай асобы аршанскага старасты Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага. Значная ўвага ўдзяляецца актуальнаму для айчыннага дыяхранічнага мовазнаўства пытанню, звязанаму з “цёмным” і “забытым” дагэтуль лёсам арыгінала старабеларускага помніка. Разам з тым прапанаванае даследаванне змяшчае агляд усіх існуючых перакладных публікацый “Лістоў”, выдаўцам якіх у той ці іншай ступені давялося мець справу з арыгіналам. Аспрэчваецца сучасная інфармацыя аб арыенціравачным месцазнаходжанні арыгінала “Лістоў”.

У даўняй беларускай літаратуры XVI ст. варта адрозніваць дзелавую перапіску ад “адкрытых лістоў”, што выступалі ў ролі літаратурных мініячур і ўтваралі асобны жанр славеснай творчасці. Ад дзелавога ліставання эпістальная публіцыстыка ў той час адрознівалася ўздымам агульнаграмадскіх праблем і пытанняў. Да ліку такога яскравага ўзору публіцыстычнага пісьменства канца XVI ст., безумоўна, належаць “Лісты”-пасланні Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага.

Паводле дадзеных Вікіпедыі, Ф. С. Кміта-Чарнабыльскі (19 сакавіка 1530 – 29 лістапада 1587) – стараста горада Оршы, што знаходзіўся недалёка

ад мяжы Маскоўскай дзяржавы. Ваенны дзеяч утварыў цэлую сістэму шпіянажу (“шпягоўства”) і такім чынам аб усім падрабязна дакладваў ураду Вялікага Княства Літоўскага, а таксама іншым уплывовым асобам аб становішчы спраў у Польшчы і Літве пры каралю Генрыху. І ў час міжкаралеўя, пасля таго як кароль Генрых пакінуў Польшчу, дакладвалася аб агітацыі адносна запрашэння на польскі прастол сына рускага цара Івана Грознага. Таксама Ф. С. Кміта-Чарнабыльскі распавядаў аб адносінах рускіх да перакопскіх татар і палітычным становішчы ў сябе і суседзях, якія знаходзіліся побач [1].

У 2019 г. у горадзе Оршы святкаваўся юбілей – 175 год з часу публікацыі ў Вільні “Лістоў” (“Водпісаў”, пісаных на Оршы”) аршанскага старасты Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага.

Паводле Беларускай энцыклапедыі Вялікага Княства Літоўскага, не ўсталяванае дагэтуль і месца захавання пісьменніка [2]. Але да сённяшніх дзён збераглася эпітафія, напісаная польскім паэтам XVII ст. Ш. Старавольскім: “Падарожны, пад гэтым каменем госць, мужны, праслаўлены ў Сарматыі сенатар Філон Кміта, гаспадар Смаленска, умелы на полі бою, першы сярод першых” [3].

Нароўні з адсутнасцю дакументальных звестак рэгістрацыі месца пахавання аршанскага старасты таксама таемнасцю і загадкавасцю акутаны лёс арыгінала “Лістоў” Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага. Так, на сённяшні дзень вядома, што пераклад помніка выходзіў у свет чатыры разы. Упершыню яго апублікавалі М. Маліноўскі і А. Пшэздзецкі ў зборніку “Zródła do dziejów polskich”, т. II (1844 г.) [4]. Тут змяшчаецца 29 пранумараваных лістоў, надрукаваных лацінскім шрыфтам, да кожнага з іх у якасці загаловка вынесена імя адрасата. Гэты пераклад каштоўны асабліва з гістарычнага пункту гледжання, бо ў ім з захаваннем храналагічнай паслядоўнасці даюцца поўныя тэксты “Лістоў” Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага за перыяд снежня 1573 г. і да канца 1574 г. Аднак перакладчыкі з невядомай прычыны не спасылаліся на крыніцу, з якой ажыццяўлялі пераклад і выданне помніка.

Другі пераклад, які належыць Пецябургскай археаграфічнай камісіі, са значным скарачэннем як самой колькасці лістоў (толькі 20), так і іх зместу знаходзіцца ў “Актах, относящихся к истории Западной России”. Пераклад зроблены па манускрыпце, які меў наступны заглавак: “Рейстръ списанья тармень, которые есми листы через посланцы мои, даючи вѣдомость о князи великомъ и о новинахъ, о которыхъ мнѣ шпекги мои зъ земли непріятельской Московской вѣдати давали, по смерти его кор. мил., славной и святой памяти зошлого пана нашего до ихъ милости пановъ радъ и княж. Литовского посылалъ, почонши отъ року 1573 мѣс. Декабря 5 д.,

и потомъ до е. кор. мил. пана нашего пришлого и до пановъ радъ, даючи вѣдать о справахъ в. кн. Московского и о новинахъ, отсель зъ Орши писалъ и посланцовъ моихъ посылалъ въ року 1574”.

Члены Пецябургскай археаграфічнай камііі адзначылі, што манускрыпт быў напісаны беларускім скорапісам, на 96 старонках, з пэўнымі праўкамі ў тэксце. Выдаўцы канстатавалі факт адсутнасці некаторых сярэдніх і канцавых старонак у манускрыпце. Пры гэтым нумарацыя не адпавядала нумарацыі лістоў ні ў тым рукапісе, з якога рабілася выбарчая публікацыя тэкстаў, ні нумарацыі іх у выданні паводле М. Маліноўскага і А. Пшэздзецкага. Сам рукапіс належаў у той час былой бібліятэцы дэпартаменту Генеральнага штаба (216.1.4). [5].

Публікуючы скарачаны варыянт “Лістоў” пад агульным загаловам “Вѣстовые отписки Оршанскаго старосты Филона Кмиты Чернобыльскаго Польскому королю Генрику и Литовскимъ раднымъ панамъ, о московскихъ дѣлахъ” і не робячы ўказанняў на канкрэтных адрасаў, Археаграфічная камісія толькі пранумаравала “Лісты”.

Я. Ф. Карскі наконт манускрыпта “Лістоў”, па якім складзены пераклад членамі Археаграфічнай камііі, паведамляе, што на момант напісання і друку сваёй работы рукапіс “Лістоў” знаходзіўся ў скрынях, да якіх не было доступу [6]. У далейшым ён згубіўся ўвогуле і ўстанавіць, калі і куды ён знік, на сённяшні час немагчыма.

На думку А. Ф. Коршунава, гэты дакумент, як і шэраг іншых, што адносіліся да гісторыі беларускай літаратуры, быў перададзены ў свой час Польшчы паводле ўмоў Рыжскага дагавору [7]. Але знайсці пісьмовае пацверджанне прапанаванага меркавання даследчыка немагчыма.

Апрача гэтага асноўнага зводу “Лістоў” Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага, у тым жа томе “Актов, относящихся к истории Западной России” выдадзены яшчэ Прывілейная грамата ад 18 кастрычніка 1579 г. тагачасным каралём Рэчы Паспалітай Стэфанам Баторыем Кміту-Чарнабыльскаму на ваяводства Смаленскае і два яго лісты за 1580 г., адзін з іх быў адрасаваны Стэфану Баторыю, а другі – смаленскаму ваяводу, князю Данілу Ногцеву.

Члены Археаграфічнай камііі адносна “Ліста” да Стэфана Баторыя адзначылі, што яго арыгінал знаходзіўся ў калекцыі актаў, прыдбаных у Швецыі карэспандэнтам Археаграфічнай камііі С. В. Салаўёвым. Арыгінальны варыянт тэксту напісаны на двух паўлістах руплівым скорапісам без надрадкавых знакаў. Унізе акта той жа рукой указаны адрасат: “Вашей королевской милости, пана и господаря нашего милостивого, найнижшій слуга и вѣрный подданный Филон Семенович Кмита-Чернобыльский, воевода смоленскій, староста Оршанскій”. На

заклесным пакеце гэтага “Ліста” быў наступны загаловак: Вѣстовая отписка королю Стефану Оршанскаго старосты Филона Кмиты Чернобыльского, о проѣздѣ за границу Московскаго гонца Шишмарева, на возвратном пути изъ Польши; о сборѣ Русскихъ ратныхъ людей в разныхъ городахъ; о царскихъ послахъ, идущихъ къ королю и пр”.

У публікацыі ідэнтычнага тэксту А. Ф. Коршунава ў якасці загаловак вынесены іншы надпіс: “Наяснейшому господару нашому милостивому Стефану, божою милостью королю польскому, великому князю литовскому, рускому, прускому, жомойтскому, мозовецкому, инфлянтскому, княжати седмигродскому и иных”. Ліст Кміты-Чарнабыльскага за той жа час 1580 г., адрасаваны таксама Стэфану Баторыю, быў апублікаваны на польскай мове доктарам Прахаскай у выданні “Archiwum domu Sapiehow”, t. I (Lwów, 1892) [7].

Трэці пераклад, за аснову якога выкарыстаныя тэксты польскага выдання М. Маліноўскага і А. Пшэздзецкага, ажыццёўлены і дапоўнены “Дадаткам”, куды вынесены Прывілейная грамата Ф. С. Кміты-Чарнабыльскаму і тры яго лісты за 1580 г., апублікаваныя А. Ф. Коршунавым. Апошні з лістоў пададзены як на польскай мове, так і ў перакладзе, зробленым даследчыкам, на сучасную беларускую мову. Усё гэта побач з публікацыяй тэксту “Баркулабаўскай хронікі” ўвайшло ў зборнік “Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці” (1975).

Варта адначыць, што няменшую цікавасць маюць гістарычныя даведкі навукоўца наконт долі арыгінала Ліста №30. Так, дадзены Ліст, адрасаваны да Станіслава Паца, віленскага ваяводы, абрываецца на звароце: *А так милостивый...* [7]. А. Ф. Коршунаў у гэтым месцы робіць спасылку на каментарый М. Маліноўскага і А. Пшэздзецкага, якія адзначылі, што копія, знятая з арыгінала, аказалася дэфектная. Па іх сцверджанні, арыгінал захоўваўся ў бібліятэцы кн. Сапегаў у Дзерачыне.

Аднак паўстаюць пытанні: “Чаму польскія выдаўцы нічога не сказалі аб тым, ці захавалася тая бібліятэка да іх часу?” і “Чаму не выкарысталі ў сваёй публікацыі арыгінал, а абмежаваліся толькі копіяй, знятай якімсьці Жыготам Анацэвічам?”. Той аддаў яе Іосіфу Крашэўскаму і Рамуальду Падбярэзскаму, а апошнія ўручылі гэтую копію самім выдаўцам [7].

На падставе перакладу А. Ф. Коршунава выбарачныя лісты ўвайшлі ў склад “Анталогіі даўняй беларускай літаратуры” В. А. Чамярышкага [8].

І. В. Саверчанка, таксама грунтуючыся на выданні А. Ф. Коршунава, пераклаў “Лісты” на сучасную беларускую мову і асобныя ўрыўкі апублікаваў у кнізе “Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.)” [9].

Аўтар прапанаванага артыкула, даследуючы мову і стыль разглядаемага помніка, абвергнуў інфармацыйныя дадзеныя, змешчаныя ў Вікіпедыі, паводле якой арыгінал знаходзіцца ў адзеле рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Беларускай акадэміі навук [10]. У выніку ажыццёўленых ім запытаў не выявілася арыгінала ні ў вышэйназванай бібліятэцы, ні ў Нацыянальнай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь, ні ў Цэнтральнай раённай бібліятэцы імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына ў Санкт-Пецярбурзе.

Такім чынам, праблема, звязаная з адсутнасцю дакладнай інфармацыі аб месцы знаходжання не толькі самога арыгінала помніка, але і яго копіі, застаецца нявырашаная і актуальнай дагэтуль, працягваючы цікавіць і хваляваць навукоўцаў, якія не перастаюць задавацца пытаннем: “Куды дзеўся арыгінал лістоў аршанскага старасты Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага?”

Спіс літаратуры

1. Ф. С. Кміта-Чарнабыльскі [электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Філон_Кміта-Чарнабыльскі. – Дата доступу: 26.03.2021
2. Великое княжество Литовское и Жемойтское [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vklby.com/index.php/lichnosti/11-lichnosti/376-filon-kmita-chernobylskij>. – Дата доступа: 26.03.2021.
3. Филон, оршанский староста [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/filon-orshanskiy-starosta.html>. – Дата доступа: 26.03.2021
4. Malinowski, M., Przeździecki, A. Zródła do dziejów polskich / M. Malinowski, A. Przeździecki. – Wilno, 1844. – t. II
5. Акты, относящиеся к истории Западной России. – Санктпетербургъ, 1848. – т. III.
6. Карский, Е. Ф. Белорусы / Е. Ф. Карский. – Пг., 1921. – Т. III, вып. 2. – 111 с.
7. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці / склаў А. Ф. Коршунаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975
8. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / пад навук. рэд. В. А. Чамярыцкага. – 2-е выд., вышр. – Мінск : Бел. навука, 2005. – 1015 с.
9. Саверчанка, І. В. Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.) / І. В. Саверчанка. – Мінск : Кнігазбор, 2007. 605 с.
10. Письма Кмиты-Чернобыльского [электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Письма_Кмиты-Чернобыльского. – Дата доступа: 26.03.2021